Vznik osobnosti v histórii spoločnosti je spojený predovšetkým s vývojom pracovnej činnosti človeka. Ňou sa človek začal odlišovať od zvierat. Nech už je činnosť živočícha akokoľvek zložitá, jeho vzťah k prírode zostane navždy bezprostredný. Neodlišuje sa od nej. Naproti tomu vzťah človeka k prírode je sprostredkovaný pracovnými nástrojmi. V sociológii chápeme osobnosť ako produkt spoločenských vzťahov, ako konkrétny nositeľ týchto vzťahov, ako subjekt spoločenského systému.

Čo rozumieme pod pojmom osobnosť?

Osobnosť je definovaná veľmi nejednotne. Už v roku 1937 G.W.Allport podal prehľad takmer päťdesiatich definícií osobnosti. V 60-tych rokoch najpriliehavejšie definuje osobnosť G.Tarde: osobnosť je individuálna jednota človeka – je to jednota jeho duševných vlastností a dejov založená na jednote tela a utváraná i prejavujúca sa v jeho spoločenských vzťahoch. Stručnejšie povedané, osobnosť je človek ako psychický celok. V súčasnosti napr. I.S.Kon za osobnosť považuje ľudské indivíduum ako produkt spoločenského vývoja, subjekt práce, vzťahov a poznania, determinované podmienkami života spoločnosti.

Jedinec – označuje sa tak človek ako jedinečný predstaviteľ nejakého celku (biologického druhu alebo sociálnej skupiny). Indivíduum je ľudská bytosť, ktorá sa prejavuje vo svojej biologickej, fyziologickej, psychologickej a sociologickej podstate. Človek je indivíduom od narodenia a každý človek je nositeľom svojho jedinečného genotypu. Jeho individualita je neopakovateľná.

Individualita predstavuje špecificky sociálne a prirodzené vlastnosti a zvláštnosti človeka, ktorými sa odlišuje od všetkých ostatných, vzniknuté na základe jeho zdedených biologických predpokladov, sociálnych, telesných, psychických a získaných vlastností i tých, ktoré sa vyvinuli v procese ontogenézy.
Pojem osobnosť na jednej strane znamená konkrétneho jedinca ako subjekt činnosti v jednote jeho individuálnych vlastností a jeho sociálnych rolí. Na druhej strane osobnosť chápeme ako sociálnu vlastnosť jedinca, ako súhrn v ňom integrovaných sociálne významných čŕt, ktoré sa v procese priamych alebo nepriamych stykov samej osobnosti s ostatnými ľuďmi formujú a svojím spôsobom vytvárajú z človeka subjekt práce, poznania a sociálnych vzťahov. Tento druhý aspekt pojmu osobnosť má význam predovšetkým z hľadiska sociológie, lebo sociológiu zaujíma jedinec ako člen určitej spoločnosti, triedy, sociálnej skupiny a pod.3

Štruktúra osobnosti

Každý systém – a teda aj osobnosť – je štruktúrovaný celok. Osobnosť je celok duševného života, a z toho celku možno vyčleniť určité zložky, ktoré majú rôzne funkcie a spoločne tvoria funkčný celok duševného života, ako napr. Jednotlivé orgány ľudského tela majú svoju funkciu účelnú pre život človeka vcelku.

Štruktúra osobnosti je teda určitý súbor dispozícií, ktoré vo vzťahu k vonkajšej podnetnej situácii realizujú určité vlastnosti reagovania. Osobnosť je štruktúrovaná v horizontálnom a vertikálnom smere. Horizontálna štruktúra je určovaná rôzne. Napr. H.J.Eysenck rozoznáva štyri hlavné sektory: inteligenciu, charakter, temperament a stavbu tela. Vertikálna štruktúra osobnosti je tiež určená nejednotne a vychádza z tzv. vrstiev osobnosti. Teória vrstiev osobnosti však nie je jednotne dokázaná a prijímaná a zastávajú ju najmä autori v biologicky orientovanej psychológii, napr. E.Rozhacká hovorí o „dieťati v človeku“, „zvierati v človeku“ a pod.

Osobnosť vystupuje ako subjekt sociálneho bytia. Nachádza sa v určitom vzťahu k spoločnosti a stáva sa predmetom pôsobenia dvoch protikladných síl, ktoré sa však vzájomne prelínajú:

a)sily, ktoré nútia človeka do spoločného života v spoločnosti a ku vzájomnému styku, napr. spájajú ľudí do kolektívu a skupín
b)sily, ktoré pobádajú človeka, aby sa vyčlenil z kolektívu ako zvláštny individuálny jav, ako spoločnosťou uznaná aktívna osobnosť.

Formovanie osobnosti je proces, v ktorom si človek postupne osvojuje sociálne etalóny, vypracované spoločnosťou, skupinou, pričom tento proces môže byť viac či menej intenzívny v závislosti od aktivity jednotlivca, od jeho subjektívnych prianí a schopností urobiť zo seba osobnosť určitého sociálneho typu. Problém osobnosti je veľmi zložitý, ale môže byť vyriešený, ak budeme v každom jedincovi vidieť osobnosť človeka.

Rozdiel medzi ľudskou spoločnosťou a živočíšnou skupinou

Už sám spôsob vzniku ľudskej spoločnosti ukazuje, že medzi ľudským a živočíšnym spoločenstvom je podstatný rozdiel.
Rozdiely medzi nimi môžeme zhrnúť nasledovne:

1. človek nielenže pracuje, nielenže vyrába, ale vyrába aj výrobné nástroje, čo žiadna živočíšna skupina nerobí. Včely svojimi telesnými orgánmi spracúvajú nektár na med, vtáky si robia hniezda, opice palicou zrážajú banány zo stromu atď. Opica, zavretá v izbe, kde z povaly visia banány, pokúsi sa ich dočiahnuť. Ak nemôže, obzerá sa okolo seba, či nenájde niečo, čím by to urobila. Ak sú v izbe debny, naukladá ich a opäť sa pokúsi dočiahnuť banány. No sama nie je schopná vymyslieť nejaký prostriedok, používa len tie, ktoré nájde hotové. Tým, že je človek schopný vytvárať výrobné sily, vykonáva v prírode proces, aký nevykonáva nijaký iný živočích, čiže mení prírodu, uskutočňuje proces pretvárania prírody podľa vlastných potrieb. Ako mení prírodu, čoraz viac mení seba samého. V tomto zmysle proces pretvárania prírody je zároveň procesom čoraz väčšieho vzďaľovania sa človeka od živočíšnych skupín. Vývojom výrobných prostriedkov človek prekonal biologické štádium a jeho vývin sa odvtedy stal i biologickým i spoločenským, čiže jednotou prírodného i spoločenského vývinu.
2. druhý podstatný rozdiel medzi ľudskou spoločnosťou a živočíšnou skupinou, ktorý vyplýva z prvého, je cieľavedomý charakter ľudskej práce. Ľudia v procese výroby, a najmä v procese výroby pracovných nástrojov si postupne rozvíjajú aj vedomie, čím sa podstatne vzďaľujú od živočíchov. Ľudská činnosť je sčasti uvedomená a sčasti neuvedomená, pudová, kým všetky činnosti živočíšnych skupín sú neuvedomené, inštinktívne, pudové. Teda človek má najprv vo vedomí obraz predmetu, ktorý chce vytvoriť, a sám proces výroby je realizáciou tohto obrazu, ktorý sa vznáša v jeho vedomí. Uvedomeným charakterom činnosti a človek ako druh, ako rodová bytosť odlišuje od živočícha. U živočíchov nachádzame elementárne začiatky vedomia, do určitej miery schopnosť zapamätania, kombinovania, no nemôže byť ani reči o cieľavedomej činnosti. Naproti tomu mnohé činnosti človeka majú inštinktívny ráz, ako rôzne pudy, strach, náklonnosť, nenávisť atď.
3. ďalší markantný rozdiel medzi ľudskou spoločnosťou a živočíšnou skupinou vyplýva z dvoch predošlých, čiže z výroby výrobných nástrojov a z cieľavedomého charakteru práce, čiže z toho, že človek vo výrobnom procese vytvára celý systém vzťahov, veľmi rozmanité formy sociálnej nadstavby i kultúrnych výdobytkov, ale najmä rôzne formy spoločenského

vedomia, ako náboženstvo, filozofiu, vedu umenie atď., zatiaľ čo u zvierat toto neexistuje, respektíve existujú len niektoré prvky deľby práce a akési začiatky spoločenskej organizácie.
Tým, že človek môže tvoriť podľa plánu – či už v oblasti výroby materiálnych podmienok existencie alebo v kultúrnej oblasti – stal sa tvorcom vlastných dejín, zatiaľ čo živočíšne skupiny tým nie sú.

4. veľký rozdiel medzi ľudskou spoločnosťou a živočíšnymi skupinami sa prejavuje aj v chápaní ich premenlivosti a zdokonaľovania. Ľudská spoločnosť sa mení relatívne rýchle, zatiaľ čo živočíšna skupina zostáva dlhý čas v podstate bez značnejších zmien. Človek sa totiž mení i ako biologická i ako spoločenská bytosť, ibaže ako spoločenská bytosť sa mení veľmi rýchlo a ako biologická veľmi pomaly.

Skutočnosť, že ľudská spoločnosť sa mení relatívne rýchlejšie ako živočíšna, nezávisí so biologických vlastností človeka. V podstate ju určujú tri hlavné činitele: skutočnosť, že človek pomocou výrobných nástrojov sám pretvára prírodu, skutočnosť, že človek sám tvorí dejiny a vytvára nové životné podmienky, čo vyplýva z toho, že v ľudskom živote existuje kontinuita vývinu, že totiž staršie generácie odovzdávajú spoločenské výdobytky svojim potomkom. Ľudská spoločnosť je schopná dosiahnuté výdobytky hmotnej i duchovnej kultúry prenášať na budúce generácie. Deje sa to výchovným procesom, ktorý prebieha priamo vo výrobnom procese, ako napríklad v rodových organizáciách, alebo ho vykonávajú rôzne spoločenské inštitúcie a vymoženosti, ako napríklad zvláštne školy, knihy, výchovné a kultúrne zariadenia, tak ako je to vo všetkých triednych systémoch. Takýto proces výchovy a prenášania dosiahnutých výdobytkov na budúce pokolenia v živočíšnych skupinách neexistuje.

V dôsledku týchto zvláštnych znakov, ktorými sa ľudská spoločnosť odlišuje od živočíšnych skupín, v ľudskej spoločnosti existujú i zvláštne javy, ktoré sa nazývajú spoločenskými javmi. Spoločenské javy v živočíšnych skupinách neexistujú, hoci i v tejto časti prírody nachádzame skupinové formy života.

Môžeme povedať, že existujú určité spoločné vlastnosti ľudského a živočíšneho sveta, ktoré nedovoľujú, aby sa medzi ne postavili absolútne medze, no na druhej strane existujú také veľké rozdiely, ktoré spôsobujú, že tieto dva typy spoločenstva sú vlastne dve rôzne kvality. Živočíšne spoločenstvo je biologický jav a ľudská spoločnosť je spoločenský jav, pre ktorý platia osobitné zákonitosti vývinu. Preto keď hovoríme o biosociológii, respektíve o zoosociológii, netreba zabúdať, že okrem určitých podobností medzi ľudskou spoločnosťou a živočíšnymi skupinami existujú také rozdiely, že by bolo nesprávne na základe niektorých spoločných prvkov jednoducho automaticky prenášať na ľudskú spoločnosť vlastnosti a charakteristiky, ktoré platia pre živočíšne skupiny.

Človek v prostredí

Správanie každého človeka v akejkoľvek sociálnej situácii, je podmieňované viacerými faktormi. Prejavuje sa tu i vplyv spoločenských a kultúrnych podmienok, vrátane postavenia jednotlivca v spoločnosti a v jej sociálnej štruktúre. Významným faktorom je hmotné prostredie, v ktorom sa odohráva jeho život, ako i skupinové vzťahy špecifické pre jednotlivé sociálne situácie.

Správanie, konanie i subjektívne stavy ľudí prebiehajú podľa chápania ekologickej psychológie a sociálnej ekológie vždy v určitom prostredí. Z teoretického a systémového hľadiska, ktoré nevychádza z antropocentrickej optiky, je človek iba jedným z prvkov celku „prostredie“ a existuje pritom iba vo vzťahoch k ostatným komponentom tohto prostredia.

Vzťah človeka a prostredia je najlepšie postihnuteľný pomocou tzv. transakčného modelu vzťahov medzi organizmami a prostredím. Model prekonáva zjednodušené a mechanistické modely niektorých, najmä psychologických smerov, ktoré príliš oddeľujú jednotlivca od jeho prostredia. Princíp modelu spočíva v chápaní vzájomnej previazanosti a neoddeliteľnosti človeka a jeho prostredia. Platí to najmä pri jeho aplikácii na vzťah človek-prostredie, v ktorom je významnou zložkou aktívna, t.j. prostredie meniaca činnosť človeka.

Na rozdiel od klasickej individuálnej psychológie spája ekologická psychológia vždy všetky psychologické procesy s prostredím, v ktorom sa odohrávajú. Pri klasifikácii druhov prostredia používajú ekologická psychológia a sociálna ekológia rozlíšenie na tri vzájomne prepojené kategórie prostredia: 1.predmetové prostredie, 2.osobné prostredie, 3.kontextuálne prostredie.

Predmetové prostredie je tvorené všetkými vonkajšími podmienkami a vplyvmi, ktoré pôsobia na jednotlivca alebo skupinu bez ohľadu na to, či si toto pôsobenie uvedomujú alebo nie. Možno ho rozdeliť na tzv. ľudské prostredie a fyzikálno-biologické prostredie.

Osobné prostredie je tvorené jednak tzv. behaviorálnym prostredím, t.j. predstavou a obrazom, ktorý má o predmetovom prostredí jedinec, a jednak, tzv. skúsenostným prostredím, t.j. komplexom postojov, dispozícií, názorov a preferencií, ktoré vznikajú na základe skúseností jednotlivca.

Kontextuálne prostredie je závislé od apercepčných procesov /apercepcia označuje závislosť vnímania od celkového obsahu duševného života vnímajúc človeka, súvisí teda s minulou skúsenosťou človeka, s jeho tendenciami a zameraním/, ktoré zahrňujú zladenie vnímania s informáciami, ktoré máme „uložené“ vo svojom skúsenostnom prostredí.

Na základe prác, ktoré sa zaoberajú potrebami, požiadavkami a nárokmi ľudí, možno požiadavky, ktoré sa týkajú vlastností predmetného prostredia zoradiť podľa ich významu takto:

- požiadavky bezpečnosti a istoty v hmotnom i sociálnom a emocionálnom zmysle slova
- požiadavky identity, t.j. tiež možnosti identifikácie s miestom, kde človek býva a žije
potreba združovania, účasti na sociálnej komunikácii
- potreba niekam patriť, potreba náklonnosti k miestu bydliska
- nároky na nepripútanosť k miestu bydliska a na možnosť voľby miest činnosti
- požiadavky sebarealizácie, spontánnosti, tvorivosti
- požiadavky nových podnetov, nových zážitkov, zmeny a prekvapenia
- požiadavky súkromia, pokoja, intímnosti
- potreba orientácie, usporiadania, prehľadnosti

Základným poznatkom je teda skutočnosť, že ľudia požadujú od prostredia, aby spĺňalo v súhrne požiadavky, ktoré sú často kontrastnej povahy. Vzájomný pomer týchto požiadaviek však nie je náhodný.

S mnohoznačnosťou požiadaviek človeka na prostredie je potrebné rátať a cesta k tomu, aby sa s touto komplexitou bolo možné vyrovnať, je polarizácia a variabilita priestorov. Každý základný typ priestoru na škále od verejného k súkromnému, by mal mať odlišné kvality zodpovedajúce účelu priestoru i tomu, čo ľudia od jednotlivých priestorov očakávajú.